

Heikki Paunonen

SUOMEN KIELI HELSINGISSÄ

Vuonna 1809 Ruotsi menetti Haminan rauhassa Suomen Venäjälle. Tästä syystä myös Suomen pääkaupunki vaihtui: Ruotsin vallan aikana pääkaupunkina oli ollut lähellä Tukholmaa sijaitseva kaksikielinen Turku; vuodesta 1812 lähtien pääkaupungiksi tuli Helsinki. Tuohon aikaan Helsinki oli lähes ruotsinkielinen pikkukaupunki: siellä oli asukkaita hieman yli 4 000, joista vain vajaat 200 oli äidinkieleltään suomalaisia. Vuoteen 1850 mennessä Helsingin väkiluku oli noussut 20 745:een; ruotsinkielisten osuus oli kuitenkin edelleen hyvin suuri, lähes 90 % kaupungin asukkaista. Vuonna 1970, jolloin kaupungin asukasmäärä on ollut korkeimmillaan, Helsingissä oli hieman yli 510 000 asukasta; heistä oli äidinkieleltään suomalaisia 88,9 % ja ruotsalaisia 10,6 %. Runsaassa sadassa vuodessa Helsingin väkiluku on monikymmenkertastunut, samalla kun kaupungin kielisuhteet ovat muuttuneet täysin vastakkaisiksi.

Helsingin kieliolojen kehitys antaa mahdollisuuden seurata monia sosiolingvistisesti kiintoisia prosesseja. Jo lähtökohta on ainakin eurooppalaisittain poikkeuksellinen: Helsinki on alkuaan perustettu ruotsinkielisen alueen keskelle, mikä on samalla tarkoittanut sitä, että siltä on puuttunut luonnollinen yhteys suomenkieliseen murrepohjaan, jonka varaan kaupunkipuhekieli puolestaan olisi voinut rakentua. Alkuperäisen suomenkielisen taustan puuttumisesta huolimatta Helsingin puhekieli on kuitenkin 1900-luvulla ollut antamassa mallia koko muun Suomen puhekielen kehitykselle. Herääkin kysymys siitä, mistä aineksista ja millä tavoin Helsingin suomalainen puhekieli on hyvin nopeasti, muutaman vuosikymmenen aikana, syntynyt ja miten se on vakiinnuttanut asemansa suomalaisen yleiskielen mallina.

Helsingin puhekielen historia kytkeytyy monin tavoin niihin yhteiskunnallisiin, taloudellisiin ja kulttuurisiin muutoksiin, joiden tuloksena Suomesta 1800-luvun jälkipuoliskolla kehittyi eurooppalainen teollisuus- ja sivistysvaltio. Helsingin väkiluvun räjähdysmäinen kasvu johtui kaupungin teollistumisesta, joka alkoi 1860-luvulla. Kaupunkiin alkoi muuttaa työväkeä yhä enenevässä määrin Suomen suomenkielisiltä alueilta; näin Helsingistä tuli 1800-luvun jälkipuoliskolla vuosikymmeniksi erillään olevien suomen kielen muotojen sulatusuuni, jossa näistä aineksista alkoi kehkeytyä uudentyypinen puhekieli. Samoihin aikoihin, 1800-luvun loppupuolella, suomen kielestä tuli myös monien akateemisten perheiden puhekieli. Sivistyneistön keskuudessa oli kyse tietoisesta valinnasta: suomen kielen puhuminen perustui kansallis-ideologisiin lähtökohtiin. Samalla nämä lähtökohdat tulivat pitkälti ohjailleeksi sitä, millaista kieltä sivistyneen suomalaisen tuli puhua.

Helsinkiä voidaan liioittelematta pitää kielisosiologisena laboratoriona, joka antaa mahdollisuuden seurata paitsi eri kielten, suomen ja ruotsin, välistä kamppailua kaupungin herruudesta myös sitä, miten jonkin eurooppalaisen maan puhuttu yleiskieli syntyy lyhyessä ajassa ikään kuin tyhjästä.

SUOMEN KIELEN SOSIAALINEN ASEMA HELSINGISSÄ ENNEN "ENSIMMÄISTÄ SUURTA MUUTTOA" (1550—1860)

Ruotsin kuningas Kustaa Vaasa perusti Helsingin v. 1550 Suomenlahden rannikolle ruotsinkielisen asutuksen keskelle. Kuninkaan tarkoituksena oli, että Helsingistä kehittyisi merkittävä kauppakaupunki, joka pystyisi kilpailemaan silloisen Itämeren kauppamahdin Tallinnan kanssa. Nämä toiveet eivät pitkään aikaan toteutuneet. Helsinki säilyi tosin hengissä, mutta ilman 1800-luvun alussa tapahtuneita historiallisia mullistuksia siitä ei koskaan olisi kehittynyt Suomen "ainoata suurkaupunkia", jollainen se nyt on.

Vaikka Helsinki oli alun perin perustettu ruotsinkielisen alueen keskelle, se veti kehityksensä alkuaikoina puoleensa myös suomenkielistä väestöä kielirajan toiselta puolen. Todellisista kielisuhteista on tosin ensimmäisiltä vuosisadoilta hyvin niukasti tietoja. Poikkeukselliseksi mutta sinänsä kiintoisaksi tiedoksi jää Helsingin maistraatin v. 1697 antama ilmoitus, jonka mukaan enemmistö kaupunkilaisista oli äidinkieleltään suomalaisia (Waris 1950: 17). Tosin eräät historiantutkijat ovat pitäneet tätä tietoa liioiteltuna, mutta kiistatonta on, että vielä 1700-luvun alussa huomattavan monet Helsingin kauppiaista olivat sukunimen tai kotipaikan perusteella suomenkielisiä. Suomenkielisten määrällisesti vahvaan asemaan viittaa myös tieto, jonka mukaan v. 1727 ja 1736 ripillä käyneistä aikuisista oli suomenkielisiä lähes puolet enemmän kuin ruotsinkielisiä. (Hornborg 1950: 477.) Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan papeilta edellytettiin näihin aikoihin suomen kielen taitoa, ja esimerkiksi v. 1722 kappalaisen virkaan esitetty henkilö jäi nimitämättä, koska hän ei osannut suomea. (Hornborg 1950: 522—523).

Viimeistään 1700-luvun puolivälissä tapahtui kuitenkin Helsingin kielisuhteissa merkittävä käänne ruotsin kielen hyväksi. Kaupungin kehitykseen vaikutti olennaisesti "Euroopan vahvimman linnoituksen", Viaporin rakentaminen (1748—1766), mutta samalla se sai aikaan huomattavan Ruotsista Helsinkiin suuntauneen muuttoliikkeen ja sillä tavoin ratkaisevasti edisti kaupungin ruotsalaistumista (Hornborg 1950: 481). Viimeistään 1780-luvulta lähtien ruotsin kieli oli kaupungissa vallitsevana, ja kaupungin valtaa pitivät ryhmät, porvaristo ja käsityöläiset, olivat täysin ruotsinkielisiä. Suomenkielinen väestönosa jäi pieneksi vähemmistöksi, mutta ei kuitenkaan täysin vaille oikeuksia, sillä sitä varten järjestettiin joka sunnuntai suomenkielinen jumalanpalvelus. Tosin senkin tarpeellisuudesta keskusteltiin v. 1788, koska, kuten mainittiin, suomenkieliset osasivat myös ruotsia. (Hornborg 1950: 481, 523; Waris 1950: 17—18.)

Seuraavan vuosisadan alussa, 1810—20-luvulla, ruotsin kielen asema Helsingissä lujittui entisestään. Helsingin nimittäminen pääkaupungiksi (1812) ja yliopiston muutto Turusta Helsinkiin (1828) johti ruotsinkielisen virkamiehistön ja sivistyneistön siirtymiseen entisestä pää- ja yliopistokaupungista uuteen. Samalla ruotsin kielen sosiaalinen arvostus Helsingin seura- ja sivistyselämässä yhä nousi. Mutta ruotsinkielisyys ei Helsingissä koskenut vain yhteiskunnan ylimpiä kerroksia, säätyläisiä ja porvareita, kuten monessa muussa Suomen kaupungissa tuohon aikaan oli laita, vaan myös palvelusväestä ja ruumiillisen työn tekijöistä valtaosa oli ruotsinkielisiä. (Waris 1950: 18.)

Summittaisen arvion mukaan suomenkielisiä oli Helsingissä 1810-luvun puolivälissä "korkeintaan 200 henkeä vanhemmat ja nuoremmat mukaanlukien", hekin enimmäkseen "työväkeä ja palvelijoita"; samaan aikaan, v. 1815, Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan väkiluku oli kaikkiaan 4 276 henkeä (Waris 1950: 11, 19). Niinpä papisto ryhtyi jälleen ajamaan suomenkielisten jumalanpalvelusten vähentämistä, mikä sitten toteutettiin. On sinänsä kiintoisaa, että aikana, jolloin hallinto- ja sivistyskielenä sekä säätyläis- ja porvarisperheiden kotikielenä käytettiin yksinomaan ruotsia, Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta oli ainoa virallinen yhteisö, jossa kielikysymykset saattoivat ensimmäistä kertaa puhjeta ilmiä, kuten v. 1845 käydyn papinvaalin yhteydessä tapahtuikin. Kysymys papeilta vaadittavasta suomen kielen taidosta jakoikin seurakuntalaisten mielet kahtia liki koko 1800-luvun ajan. (Waris 1950: 17—20.)

Melkoinen osa Helsinkiin muuttaneista oli kuitenkin jatkuvasti peräisin myös suomenkielisiltä alueilta. Ruotsalais-suomalaisen seurakunnan muuttotodistusten mukaan Helsinkiin 1820—1852 muuttaneista peräti neljännes tuli kielirajan takaa suomenkielisestä sisämaasta (Waris 1950: 18). Ruotsin kielen prestiisiasemasta kuitenkin johtui, että suomenkieliset tulijat pyrkivät nopeasti sopeutumaan heille vieraskieliseen ympäristöön. Tavallista oli, että suomalaiset oppipojat ja kisällit mestarinoppiin tultuaan muuttivat ensi töikseen suomenkielisen ni-

mensä ruotsinkieliseksi; samoin menettelivät myös ne kauppiaat tai porvarit, jotka sattuivat olemaan peräisin suomenkielisiltä seuduilta (M. Castrén 1954: 232—233).

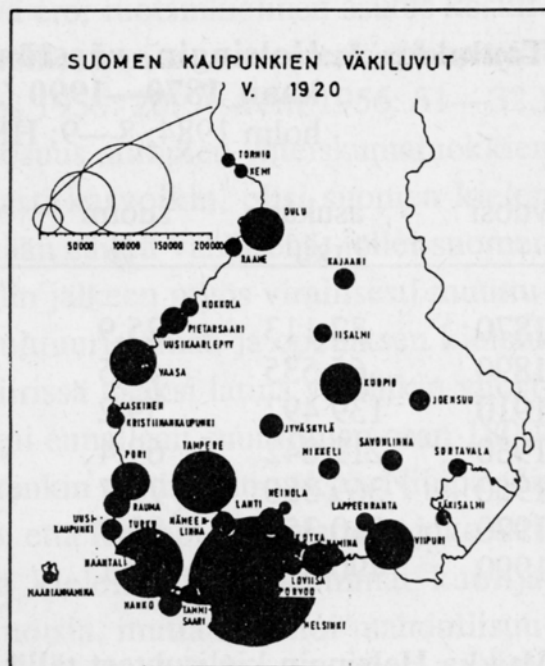
Seka-avioliitot olivat tavallisia, suorastaan tavoiteltuja, koska niiden kautta suomenkielinen saattoi päästä Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan ruotsinkieliseen osastoon. Kuvaava viittaus Helsingissä 1800-luvun puolivälissä vallinneista kielellisistä asenteista sisältyy kirkkoherra A. E. Chrohnsin seurakuntansa kielisuhteista v. 1853 antamaan selvitykseen, jossa hän kirjoittaa: "Suomalaisseudulta tänne muuttanut tyttö, joka menee naimisiin ruotsalaisen miehen kanssa, oppii häneltä ruotsia, millä perusteella hän haluaa tulla luetuksi ruotsalaiseen seurakuntaan, johon miltei kaikki suomalaiset kilvan haluavat kuulua." (Waris 1950: 21.) 1850-luvulta on peräisin useita muitakin tietoja, joiden mukaan suomenkieliset suorastaan häpesivät puhua äidinkieltään ja tahtoivat ainakin lapsilleen antaa ruotsinkielisen kasvatuksen. A. E. Chrohnsin mukaan noihin aikoihin oli varsin yleistä, että vanhemmat osallistuivat suomenkielisiin jumalanpalveluksiin, mutta heidän lapsensa kävivät ruotsinkielisen rippikoulun. Silti suomenkielistenkin rippikoululaisten osuus oli 1840—50-luvulla keskimäärin 12 % kaikista rippikoulun käyneistä. (Waris 1950: 20.)

Ensimmäisten kolmensadan vuoden aikana Helsingin kielisuhteissa on kaikesta päätellen ehtinyt tapahtua melko suuria muutoksia. Kaksi ensimmäistä vuosisataa kaupunki on ollut ilmeisen kaksikielinen; ei myöskään ole tietoja siitä, että kieliryhmien välillä olisi esiintynyt epäsovua. 1700-luvun puolivälistä on alkanut nopea ruotsalaistumisvaihe, jonka tuloksena kaksikielisestä kaupungista on muutamassa vuosikymmenessä tullut ruotsinkielinen. Ruotsalaistuminen on jatkunut 1800-luvun alkupuolella, jolloin maan johtavat virkamiehet ja sivistyneistö ovat siirtyneet kaupunkiin. Vahvimmillaan on ruotsin kielen asema Helsingissä ollut 1800-luvun puolivälissä, mutta jo seuraavana vuosikymmenenä alkoi muutos, joka käänsi Helsingin kielisuhteiden kehityksen kokonaan uuteen suuntaan.

SUOMEN KIELEN SOSIAALISEN ASEMAN KEHITYS HELSINGISSÄ "ENSIMMÄISEN SUUREN MUUTON" AIKANA JA SEN JÄLKEEN (1860—)

Vaikka Helsinki oli 1800-luvun puoliväliin mennessä saavuttanut hallinnollisen ja sivistyksellisen johtoaseman maassamme, se muistutti vielä monessa suhteessa tyypillistä esiteollista pikkukaupunkia. Todellista murrosta Helsingin oloissa merkitsi teollistumisen alkaminen 1860-luvulla. Samalla alkoi ns. ensimmäinen suuri muutto Helsinkiin. Kaupungin kasvu oli aina 1800-luvun puoliväliin asti ollut hidasta, mutta 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä väkiluku nopeasti moninkertaistui. Vaikka alkavan teollistumisen vaikutukset tuntuivat muuallakin Suomessa, muutos oli rajuinta Helsingissä: kun pääkaupungin osuus Suomen koko kaupunkiväestöstä oli v. 1850 ollut 19,7 %, oli se vuoteen 1920 mennessä noussut 35,8 %:iin (Jutikkala 1983: 15—16). Sama kehitys näkyy myös kuvista 1 ja 2.

Muuttoliikkeen vaikutuksesta myös Helsingin väestön sosiaalinen rakenne ja kielisuhteet alkoivat muuttua. Vielä 1850-luvulla lähes ruotsinkielinen kaupunki alkoi nopeasti kaksikielistyä. Kun 1850-luvulla suomenkielisten osuus kaupungin koko väestöstä oli ollut n. 10 %, se oli vuoteen 1870 mennessä noussut jo 26,5 %:iin, ja v. 1890 suomenkielinen väestönosa oli jo lähes tavoittanut ruotsinkielisten etumatkan (suomenkielisiä oli tuolloin 45,5 % ja ruotsinkielisiä 45,6 %). Vuosisadan vaihteessa (1900) hieman yli puolet helsinkiläisistä (51 %) ilmoitti äidinkielekseen suomen. Suomen kielen vähemmistöasema Helsingissä oli ainakin määrällisesti tältä erää päättynyt. Kaikkiaan kielisuhteiden kehitystä Helsingissä voidaan seurata varsin tarkoin vuodesta 1870 lähtien, jolloin kaupunkilaisten äidinkieltä ensi kertaa väestönlaskennassa kysyttiin. Oheinen taulukko kertoo kehityksen suunnan:

Kuva 1.

Suomen kaupunkien väkiluvut v. 1875 ja 1920

(Jutikkala 1983: 15—16).

Kuva 2.

Taulukko 1. Helsingin väestön ryhmittyminen äidinkielen mukaan 1870—1990
(Åström 1956: 31; Waris 1973: 14; Nyholm 1984: 8—9; HKTT 1990:2).

vuosi	asukas- luku	suomi %	ruotsi %	venäjä %	saksa %
1870	32 113	25,9	57,0	12,1	1,8
1890	65 535	45,5	45,6	5,6	1,2
1910	139 497	59,2	35,1	4,0	0,7
1930	219 842	69,4	28,5	0,8	0,7
1950	369 380	79,7	19,2	0,7	0,2
1970	510 352	88,9	10,6	0,2	0,1
1990	490 872	92,1	7,9		

Vaikka Helsingin kielisuhteet tällä tavoin 1860-luvulta lähtien radikaalisti muuttuivat, ruotsin kielen sosiaalinen ylivalta näytti kuitenkin alkuun horjumattomalta. Vuoden 1870 väestönlaskennan perusteella laadittu kieli- ja sosiaaliluokittainen taulukko osoittaa selvästi, että mitä korkeammalle yhteiskunnallisessa hierarkiassa tullaan, sitä suurempi on ruotsinkielisten osuus, ja vastaavasti suomenkielisten suhteellinen osuus on suurin alimman yhteiskuntaluokan keskuudessa:

Taulukko 2. Helsingin väestön ryhmittyminen äidinkielen ja sosiaalisen aseman mukaan 1870 (Waris 1950: 23).

	Äidinkieli				
	ruotsi %	suomi %	venäjä %	saksa %	muu %
Yhteiskunta- luokka					
säätyläiset	74,8	6,0	12,4	5,3	1,5
alempi porvaristo	61,0	25,4	10,0	1,9	1,7
muu väestö	47,3	33,7	13,7	0,3	5,0
yhteensä	57,0	25,9	12,1	1,8	3,2

Vaikka suomenkielisiä oli kaupungin koko väestöstä v. 1870 yli neljännes, säätyläisistä vain 6 prosenttia ilmoitti äidinkielekseen Suomen; ruotsinkielisiä tässä ylimmässä yhteiskuntaryhmässä oli kolme neljäsosaa. Myös alueellisesti väestöryhmien kesken vallitsi selvä ero: ruotsinkielinen asutus keskittyi 1870—80-luvulla kaupungin ydinalueille, kun taas suomenkielinen työväestö asutti kaupungin reunamia. (Waris 1950: 20; Åström 1956: 31—32.)

Vaikka suomalaisten määrällinen osuus alimpien yhteiskuntaluokkien keskuudessa 1860-luvulta lähtien nopeasti kasvoikin, olisi suomenkielen sosiaalinen arvostus saattanut vielä pitkään säilyä vähäisenä, jollei suomen kielen asema olisi 1800-luvun puolenvälin jälkeen myös virallisesti muuttunut. Hallinto- ja oikeuslaitoksen sekä kulttuurielämän ja opetuksen kielenä oli vanhastaan ollut ruotsi (yliopiston piirissä lisäksi latina varsinkin vuosisadan alkupuolella). Tämä käytäntö jatkui ennallaan suurimman osan 1800-lukua. Merkkejä muutoksesta alkoi kuitenkin vähin erin näkyä. Niinpä yliopiston säännöissä määrättiin jo v. 1828, että luennot oli pidettävä joko latinaksi "tai myös jollakin uudemmalla kielellä, jota useimmat kuulijat ymmärtävät". Säädös suosi erityisesti ruotsia, mutta se antoi mahdollisuuden käyttää myös suomea luentokielenä, kuten 1850-luvulta lähtien tapahtuikin. Suomen kielen professori perustettiin Helsingin yliopistoon v. 1850 ja ensimmäinen suomenkielinen väitöskirja tarkastettiin v. 1858. (G. Castrén 1950: 483—484.)

Suomen kielen harrastuksen kasvu yliopistossa oli ensisijaisesti 1800-luvun alkuvuosikymmeninä vaikuttaneen kansallisen heräämisen ja sen pohjalta syntyneen suomalaiskansallisen liikkeen seurausta. Käytännössä ruotsi säilyi jopa innokkaimpien suomenmielisten perheiden kotikielenä vielä melko pitkään. Tyypillinen ajankuva välittyy kohtelusta, jonka Helsingin yliopiston suomen kielen lehtori Julius Krohnin ystäväpiirissä 1850-luvulla tekemä ehdotus sai osakseen. Krohn, joka itse oli alkuaan Baltian saksalaisia, ehdotti nimittäin lähimmille ystävilleen August Ahlqvistille, Heikki Tikkaselle ja Fredrik Polénille, jotka kaikki kuuluivat aikansa johtaviin suomalaisuusmiehiin ja toimittivat merkittävintä suomenkielistä sanomalehteä Suometarta, että edes he ryhtyisivät keskenään puhumaan suomea. Kukaan ei pitänyt ehdotusta harkitsemisen arvoisena. (Rapola 1956: 80—81.)

Muutoksen ensi oireet olivat kuitenkin jo ilmassa: tunnetun historiantutkijan ja poliitikon Yrjö Koskisen perheessä oli vuodesta 1854 lähtien ollut kotikielenä suomi, ja Julius Krohnin perhe seurasi pian esimerkkiä (G. Castrén 1950: 584). Suomalaisen teatterin perustaja Kaarlo Bergbom puolestaan vietti opiskeluvuosinaan 1860-luvulla pitkiä aikoja suomenkielisessä Keski-Suomessa, koska hän "silloin vielä perin ruotsalaisessa pääkaupungissamme" ei voinut oppia suomen kieltä (Krohn 1897: 445). Merkittävässä määrin suomenkielisten kulttuurikotien määrä alkoi kuitenkin lisääntyä vasta 1870-luvulla. Samoihin aikoihin

alkoi myös yleistyä käytäntö, jonka mukaan suomenmielisten mutta ruotsinkielisten kulttuurikotien lapset pantiin suomalaiseen kouluun, jotta he oppisivat "oikeaa ja puhdasta suomea". Esimerkiksi v. 1877 oli Helsingin silloin ainoan suomenkielisen oppikoulun 187 oppilaasta ruotsinkielisiä 51 (G. Castrén). Silti vielä 1870-luvulla oli kaikkiaan varsin vähän sellaisia helsinkiläisiä säätyläiskoteja, joissa Suomen kieltä käytettiin keskustelukielenä.

Varsinaista murrosta Suomen kielen virallisessa asemassa merkitsi kuitenkin tsaari Aleksanteri II:n v. 1863 antama kieliasetus, jonka mukaan Suomen kieli oli saatettava 20 vuoden kuluessa ruotsin kielen veroiseksi kaikissa suomenkielistä väestöä koskevissa asioissa. Asetuksen vaikutukset heijastuivat nopeasti kaikkialle yhteiskuntaan. Suomen kieli sai virallisen aseman virastoissa ja oikeusistuimissa, ja suomenkielinen kansa- ja oppikoululaitos alkoi ripeästi kehittyä. Kieliasetuksen seurauksia oli myös esim. yliopistossa v. 1865 annettu säädös, jonka mukaan vuodesta 1872 lähtien vain Suomea täydellisesti hallitseva hakija saattoi saada opettajantoimen lainopillisessa ja teologisessa tiedekunnassa. (Tommila 1965; Poijärvi 1966; G. Castrén 1950: 484.)

Tällä tavoin oli suomen kielen asema 1800-luvun lopun Helsingissä olennaisesti toinen, katsottiinpa sitä sitten säätyläisten tai työläisten näkökulmasta. Mutta vaikka kummallakin taholla oli kyse suomen kielen sosiaalisen aseman vakiinnuttamisesta, joko lainsäädäntöteitse tai kielenpuhujien määrällisen kasvun turvin, kehittyivät suomen ja ruotsin keskinäiset suhteet hyvin eri tavoin eri yhteiskuntaluokkien keskuudessa. Vanhastaan ruotsinkielisen sivistyneistön piirissä suomalaiskansallinen liike ja sen ajama kielipoliittinen ohjelma koettiin uhkaksi ruotsin kielen ja sitä puhuvien asemalle (mitä se tietysti olikin). Suomen kielen kannattajat, *fennomaanit*, saivat vastaansa ruotsin kielen puolustajat, *svekomaanit*, ja aina 1930-luvulle asti kestäneen kieli- ja yhteiskuntariidan siemenet oli kylvetty. Tämä kieliriita ulottui sitten yhteiskunnan ylemmissä piireissä yliopistosta ja hallintoelimistä helsinkiläisten oppikoulujen pihoille asti. *Finnkollo* ja *sventuppe* olivat tavallisia haukkumanimityksiä oppikoulupoikien keskuudessa, ja niiden käyttö johti aina tappeluun.

Työväestön keskuudessa ei kielikysymys koskaan samalla tavoin kiihdyttänyt mieltä. Helsinkiin muutti ensimmäisen suuren muuttoaalton aikana (1860—1900) suomenkielisten työläisten rinnalla jatkuvasti runsaasti ruotsinkielistä työväestöä Helsingin ruotsinkielisestä ympäristöstä sekä kauempaa ruotsinkieliseltä Pohjanmaalta. Ratkaisevaa oli, että erikieliset työläiset asettuivat asumaan samoille alueille varsinaisen kaupungin pohjoispuolelle. Näille alueille (Kallioon, Sörnäisiin ja Vallilaan) syntyi kaksikielinen työläisyhteisö, jossa molemmat kielet, suomi ja ruotsi, elivät rinnan työpaikoilla ja kodeissa, usein saman perheenkin sisällä; avioliitoista viidesosa oli 1800-luvun lopussa sekakielisiä (Waris 1973: 100). Vaikka suomen- ja ruotsinkielisten suhteellinen osuus jonkin verran alueittain vaihtelikin, olennaista oli, että kaikkialla näissä uusissa työläiskaupunginosissa asui sekaisin kumpaakin kieltä puhuvia.

V. 1900 näissä pohjoisissa kaupunginosissa asui 21 731 henkeä (noin neljännes Helsingin koko väestöstä); heistä oli suomenkielisiä 62 % ja ruotsinkielisiä 35 % (Waris 1973: 14, 99, 295). Helsinkiin tulleet ensi polven muuttajat eivät vielä kovinkaan hyvin kuitenkaan hallinneet kahta kieltä; he olivat joko suomen- tai ruotsinkielisiä ja osasivat toista kieltä juuri sen verran kuin työpaikalla oli välttämätöntä. Kaksikielisyys oli tällä tavoin aluksi lähinnä yhteisöllinen ilmiö.

Toisin oli muuttajasukupolven lasten laita. He kasvoivat kaksikielisessä ympäristössä, missä suomen ja ruotsin käyttäminen rinnakkain oli hyvin tavallista. Tähän sukupolven kuuluvat työläislapset oppivat kumpaakin kieltä kotonaan vanhemmiltaan tai pihalla leikkitovereiltaan. Olikin luonnollista, että tämän sukupolven keskuudessa kaksikielisyys johti askelta pitemmälle, yksilölliseen kaksikielisyteen asti. Toisen polven kaupunkilaisten osalta ei aina ollut edes mahdollista ratkaista, kumpi kieli, suomi vai ruotsi, oli heidän äidinkieltänsä. (Waris 1973: 98—102.) Tämä henkilön omaa äidinkieltä koskevan ratkaisun ongelmallisuus hei-

jastui väestönlaskentalomakkeen muotoiluunkin. Vuosina 1870—1890 lomakkeessa oli kysytty asianomaisen henkilön äidinkieltä; vuodesta 1900 lähtien lomakkeessa kysyttiin vastaajan puhekieltä, ts. sitä kieltä, mitä hän parhaiten puhui. Muutos johtui siitä, että monien kaksikielisten helsinkiläisten oli vaikea ilmoittaa, kumpi kieli, suomi vai ruotsi, oli heidän äidinkieltensä. (Åström 1956: 289.)

Varsinainen yksilöllisen kaksikielisyyden vaihe Helsingissä ajoittuu 1900-luvun alkuun. Vuodesta 1900 lähtien voidaankin kaksikielisyyden kehitystä Helsingissä seurata melko tarkoin. Asiaa tiedusteltiin ensi kerran vuoden 1900 väestölaskennassa, ja silloin noin kolmasosa (35 %) helsinkiläisistä ilmoitti osaavansa sekä suomea että ruotsia. Tarkemmin ruotsinkielisistä tuli toimeen myös suomen kielellä 42 %, kun taas suomenkielisistä hallitsi ainakin auttavasti ruotsia 30 %. Vuoteen 1930 mennessä kaksikielisten osuus oli noussut 48 %:iin koko väestöstä, mutta nousu perustui siihen, että ruotsinkieliset helsinkiläiset olivat kaksikielistyneet: ruotsinkielisistä osasi myös suomea peräti 82 %, suomenkielisistä edelleen vain kolmasosa (35 %). (Åström 1956: 34; Siipi 1962: 162.) Sotien jälkeisenä aikana kaksikielisyys on Helsingissä rajoittunut yhä selvemmin ruotsinkielisten keskuuteen; ne suomalaiset helsinkiläiset, jotka osaavat ruotsia, ovat oppineet sitä koulussa.

HELSINKILÄISSUOMEN KEHITYS 1870-LUVULTA LÄHTIEN

Helsingin puhekielen kehitystä selvitetessä joudutaan seuraamaan kahta aluksi hyvin erilaista kielenkäyttötraditiota. Näistä toisen lähtökohtana on ollut maaseudulta muuttaneiden, usein koulua käymättömien ensi polven helsinkiläisten ja heidän lastensa murreväritteinen puhekieli. Toisen tradition lähtökohtana on puolestaan ollut aluksi hyvin vähälukuisen suomenkielisen sivistyneistön puristinen, miltei kirjakielinen puhekieli. Kummankin kieliperinteen muotoutumiseen on lisäksi vaikuttanut Helsingissä puhuttu ruotsin kieli.

Helsingin puhe-suomessa voidaan erottaa useita eri-ikäisiä murrekerrostumia. Nämä kerrostumat heijastelevat samalla sitä, miten Helsinki on aikaa myöten alkanut vetää puoleensa muuttajia yhä kauempaa Sisä-Suomesta. Kaikkiaan Helsingin puhekielessä tavattavat murrepiirteet voidaan jakaa viiteen ryhmään: 1) länsiuusmaalaiset ja etelähämäläiset piirteet, 2) yleishämäläiset piirteet, 3) yleislänsimurteiset piirteet, 4) "yleissuomalaiset" piirteet, 5) itämurteiset piirteet.

On ilmeistä, että se suomen kieli, jota 1860-luvulta lähtien nopeasti kasvanut suomenkielinen työväestö on käyttänyt, on ainakin aluksi muistuttanut yleissävyltään suuresti länsiuusmaalaisia ja etelähämäläisiä murteita. Tyypillisiä länsiuusmaalaisuuksia on esim. taivutusuhde *vesi* : *vesen* : *vesessä*, joka mainitaan Helsingin puhekielen ominaispiirteenä jo v. 1888 (Paunonen 1976: 385; *vesen*-muodon levikistä ks. Kettunen 1940: kartta 66). Muita levikiltään Uudellemaalle ja Etelä-Hämeeseen viittaavia vanhoja murrepiirteitä ovat esim. *suurempa*, *parempa* -tyyppiset komparatiivimuodot samoin kuin pronomini *ketä* pro *kuka* (tyypin levikistä ks. Vilppula 1989) sekä supistuma- ja ei-supistumaverbien sekaantumista osoittavat *hakkaa*, *pelaa*, *duunaa* -tyyppiset infinitiivimuodot (niiden levikistä ks. T. Itkonen 1966: 187—193; P. Itkonen 1972: 127—135). Näistä piirteistä osa on selitettävissä ruotsin kielen vaikutuksesta syntyneiksi (esim. *ketä* pro *kuka* sekä *hakkaa*, *duunaa* -tyyppi). Ne olisivat näin ollen voineet syntyä Helsingissäkin. Koska ne ovat kuitenkin vanhastaan kuuluneet myös kielirajan tuntumassa puhuttuun kansankieleen, on luontevaa olettaa, että ne ovat kulkeutuneet Helsinkiin uusmaalaisen muuttajien mukana; ruotsin kielen vaikutus on kuitenkin Helsingissä vahvistanut niiden asemaa. Suurin osa vanhoista länsiuusmaalaisista ja etelähämäläisistä murrepiirteistä on sitten myöhemmin Helsingin puhekielestä väistynyt. Selvimmin tämä väistyminen koskee sellaisia piirteitä, joiden levikki kansankielessä ei ylimalkaan ole kovinkaan laaja (esim. *parempa*-tyyppistä komparatiivia ja taivutussuhdetta *vesi* : *vesen*).

Länsiuusmaalaisuuksien ja etelähämäläisyyksien ohella Helsingin puhekielessä on esiintynyt yleisemminkin hämäläismurteisiin sekä muihin suomen länsimurteisiin viittaavia piirteitä. Niistäkin monet ovat sitä tavallisempia, mitä vanhemmista tiedoista tai iäkkäämmistä puhujista on kyse. Muutamat hämäläispiirteet ovat kuitenkin säilyneet hyvin nykypäiviin asti, ja ne ovat parhaillaan Helsingin puhekielen välityksellä valtaamassa alaa ympäri Suomea. Selvästi väistyneitä hämäläisyyksiä ovat esim. *-tten*-päätteiset verbinmuodot (esim. *menivätten, ajoivatten*), lyhytvokaalinen *-kan, -kän* -jälkiliite (pro *-kaan, -kään*) sekä monikolisten persoonapronominien *meitti-, teitti-, heitti-*vartaloiset muodot. Vielä 1900-luvun alkupuolella näyttää helsinkiläispuhekielessä esiintyneen huomattavan yleisesti monille länsimurteille ominaista *r*:ää kirjakielen *d*:n sijasta (esim. *en tiärä, pitäs saara, yhreksän*, Liuttu 1951: 16). Kyse ei ole ollut vain muualta muuttaneiden kielessä esiintyvistä ilmiöistä, vaan esim. ylioppilas J. E. Nyyssösen v. 1916 muistiin merkitsemien slanginesten valossa *r* (pro *d*) näyttäisi kuuluneen ainakin Pitkäsillan takana syntyneiden helsinkiläisten puhekieleen. Nykyisin *r*:lliset muodot ovat helsinkiläispuhekielessä hyvin harvinaisia; silti niitä yhä esiintyy varsinkin vanhimpien työläisten puheessa. Paremmin helsinkiläispuhekielessä on sen sijaan säilynyt toinen laaja-alainen länsimurteisuus, kirjakielen *ts*:ää vastaava *tt* (*kattoo, seittemän, en viitti*).

Kaikkein elinvoimaisimmiksi ovat Helsingin puhekielessä osoittautuneet sellaiset murrepiirteet, joiden levikki on jo vanhastaan ollut suomen murteissa hyvin laaja; monissa tapauksissa on kyse piirteestä, jonka levikki kattaa huomattavan osan sekä länsi- että itämurteiden alueesta. Tällaisia piirteitä ovat esim. *ea, eä, oa, öä* -vokaaliyhtymien oikeneminen (*korkee, pimee, kaks taloo, täytyy lähtee*) ja diftongin *i:n* kato *-inen*-nomineissa ja imperfektin yksikön 3. persoonan muodoissa (*semmosii keski-ikäsi, suurii punasii autoja; omistaja asu itse talossaan*). Näille sekä muille "yleissuomalaisille" piirteille on ominaista vahva elinvoimaisuus: ne kuuluvat paitsi Helsingin puhekieleen yhtä hyvin myös ns. yleispuhekieleen, jota nykyisin puhutaan lähes kaikkialla Suomessa, niin kaupungeissa kuin maaseudullakin. On helppo ymmärtää, että juuri tämäntapaiset piirteet ovat vahvimmin pitäneet puolensa Helsingin puhekielessä; ne ovat kuuluneet monelta eri murrealueelta muuttaneen kotoiseen puheenparteen. Toisaalta ne ovat samalla olleet myös vähiten leimallisia murrepiirteitä; taustaansa kaihtelevakin muuttaja on niitä uskaltanut käyttää. Itse ilmiö, jonka mukaan murrepiirteiden elinvoimaisuus uudemmassa puhekielessä on yhteydessä sen levikkiin vanhassa kansankielessä, on tuttu muualtakin, mm. Ruotsista (Thelander 1979: 112—116).

Helsingin puhekielen murrekerrostumat kytkeytyvät kaupungin muuttohistoriaan. Suurin osa Helsinkiin vuosina 1860—1920 muuttaneista suomenkielisistä työläisistä on tullut hämäläismurteiden alueelta (alkuvaiheissa varsinkin Etelä-Hämeestä ja läntiseltä Uudeltamaalta); myös Pohjanmaa oli 1860—80-luvulla merkittävä Helsinkiin suuntautuneen muuton lähtöalue; myöhemmin muuttoliike alkoi kuitenkin Pohjanmaalta suuntautua kauemmas, Amerikkaan. Sitä vastoin Itä-Suomesta siirtyi ensimmäisen muuttoaallon aikana vain vähän väkeä Helsinkiin; tavallista oli, että itäsuomalaiset lähtivät etsimään työtä Viipurista tai Venäjän puolelta Pietarista. (Waris 1950: 22—23, 160; 1973: 62—68; Åström 1956: 20—25.) Suomen itsenäistyminen v. 1917 ja Venäjän rajan sulkeutuminen pian sen jälkeen lisäsi kuitenkin myös itäsuomalaisten muutttoa Helsinkiin; 1930-luvulla itäsuomalaisten osuus kaikkiin Helsinkiin muuttaneista kohosi jo kolmannekseen. Toisen maailmansodan jälkeen Helsingistä on ymmärrettävästi tullut entistä merkittävämpi muuttokohde myös itäsuomalaisille. (Åström 1956: 20—25; Siipi 1962: 145—150.)

Muuttohistorian valossa on ymmärrettävää, että hämäläisillä murrepiirteillä on Helsingin vanhimmassa puhekielessä ollut vahva asema. Jossain määrin yllättävää sitä vastoin on, että monet tyypilliset hämäläispiirteet ovat suhteellisen nopeasti väistyneet Helsingin puhekielestä "yleissuomalaisten" (ts. kansankielessä laaja-alaisempien) piirteiden tieltä. Olisi pikemminkin voinut olettaa, että viiden vuosikymmenen aikana hämäläispiirteet olisivat kyen-

neet juurtumaan pysyvämminkin helsinkiläiseen työläiskieleen. Toisaalta voisi myös olettaa, että itäsuomalaisten muuttajien 1920-luvulta lähtien yhä kasvava joukko olisi jättänyt oman jälkensä Helsingin puhekieleen; näin ei kuitenkaan ole käynyt: selvästi itämurteisia piirteitä on varsin vähän.

Kansanmurteiden ohella kirjakieli on ollut Helsingin puhekielen toinen keskeinen rakennusosa. Murrepohjaisella ja kirjakielisellä puhekielellä on kuitenkin aivan erilainen kehityshistoria. Koska Helsinki oli alun perin perustettu ruotsinkieliselle alueelle, siltä puuttui suomenkielinen murrepohja. Murrepiirteet yksinkertaisesti tulvivat kaupunkiin eri tahoilta tulleiden muuttajien mukana, aluksi kielirajan läheisyydestä mutta myöhemmin yhä kauempaa Sisä-Suomesta. Puhuttua kirjakieltä ei sitä vastoin tuotu Helsinkiin ulkoa päin, vaan se luotiin siellä lähinnä suomenkielisen sivistyneistön keskuudessa. Tätä tapahtumaa ohjailivat tiukasti 1800-luvun lopun puristiset oikeakielisyysmiehet, joiden mukaan kirjakieli oli asetettava myös puhekielen pohjaksi. Heidän perustelunsa olivat osin ideologisia, osin käytännöllisiä. Joka tapauksessa ne merkittävästi vaikuttivat siihen, millaista suomea 1800-luvun lopulla nuoren suomenkielisen sivistyneistön edustajat käyttivät ja millaisia olivat heidän kielelliset asenteensa.

Aina 1800-luvun puoliväliin asti puhutun suomen kielen muotoja olivat edustaneet vain kansanmurteet. Sivistyneistöstä huomattava osa puhui äidinkielenään ruotsia, ja suomenkielisistäkin kodeista lähteneet olivat saaneet koko yliopistokoulutuksensa ruotsiksi. 1860-luvulla tapahtui kuitenkin merkittävä muutos: suomen kieli hyväksyttiin virka- ja opetuskieleksi. Samoihin aikoihin ilmaantuivat myös ensimmäiset kulttuurikodit, joissa suomea käytettiin keskustelukielenä. Näin syntyi tarve sekä virallisen julkipuhekielen että sivistyneistölle sopivan epävirallisen puhesuomen kehittämiseksi. Ongelmatonta ei kuitenkaan ollut se, millaisen muodon sekä uusi virallinen että sivistyneistön keskuudessaan käyttämä epävirallinen puhesuomi saisi; sinänsä ei ollut edes itsestään selvää, että virallinen julkipuhesuomi ja sivistyneistön epävirallinen keskustelukieli tulisivat olemaan yksi ja sama asia.

Tämä ongelma oli erityisesti suomalainen. Useimmat eurooppalaiset kirjakielet ovat pohjautuneet jonkin kansallisesti merkittävän keskuksen puhekieleen, joka on sellaisenaan jatkanut olemassaoloaan kirjakielen rinnalla. Suomen kirjakielen kehitys poikkeaa tästä kaavasta. Vaikka suomen vanhassa, 1500-luvulta periytyvässä kirjakielessä silloisen pääkaupungin Turun murteen ainekset olivat keskeisiä, 1800-luvun kirjasuomi koostui jo hyvin erilähtöisistä aineksista; se ei sellaisenaan enää perustunut mihinkään suomen murteeseen. Kun valtakunnan uusi hallinnollinen ja sivistyksellinen keskus Helsinki oli lisäksi ruotsinkielinen ja sijaitsi ruotsinkielisellä alueella, kirjakielen yhteys elävään puhekieleen katkesi kokonaan. Ja koska kirjakieleen rinnastuvaa puhekielen muotoa ei ollut löydettävissä, ryhdyttiin virallisissa yhteyksissä puhumaan kirjakieltä.

Suoranaiset käytännön tarpeet ja syyt eivät sitä vastoin sanelleet sitä, että virallisista yhteyksistä sama kirjakielinen puhekieli kantautui myös nuorten suomalaisten kulttuurikotien keskustelukieleksi. Kyseessä oli hyvin tietoinen ratkaisu, joka perustui 1860—80-luvun johtavan oikeakielisyysmiehen ja suomen kielen professorin August Ahlqvistin kantaan: hän vaati, että ainakin sivistyneistön tuli kaikissa tilanteissa käyttää kirjakielen mukaista puhekieltä.

Käytännössä tämä ratkaisu merkitsi sitä, että kirjakieltä koskevat tiukan puristiset oikeakielisyysnäkemykset ulotettiin koskemaan myös puhuttua kieltä. Tavoitteeksi asetettiin sellaisen puhtaan suomen kielen kehittäminen, joka samalla kertaa toimisi sekä suomalaisuuden symbolina että kansallisena yhdistäjänä. Tästä syystä paitsi kirjakielestä myös siihen pohjautuvasta puhutusta yleiskielestä tuli tietoisesti karsia sekä ruotsalaisuudet että murteellisuudet. (Sinänsä on kiintoisaa, että Suomessa kansallinen herääminen ja siihen liittyvä kielellinen purismi johti kirjakielen prestiisiasemaan murteisiin verrattuna, kun taas esim. Norjassa juuri murteet tulivat kansallisen identiteetin symboliksi. Historialliset lähtökohdat

olivat kuitenkin Suomessa ja Norjassa erilaiset, ja sen vuoksi periaatteessa rinnakkaiset ideologiset pyrkimykset ovat johtaneet päinvastaisiin kielenkäyttöä ohjaileviin ratkaisuihin.)

On useita tietoja siitä, miten puhuttua yleiskieltä pyrittiin Helsingissä puhdistamaan murteellisuuksista. Esim. Kotikielen Seurassa käsiteltiin useita kertoja sivistyneelle puhekielille asetettavia vaatimuksia. Jo seuran ensimmäisessä perustamisen jälkeisessä kokouksessa maaliskuussa v. 1876 oli pääasiana sivistyneistön puhekieli. Kokouksessa luetteloitiin yksityiskohtaisesti piirteitä, jotka itäsuomalaisten yliopisto-opiskelijoiden tulisi puheestaan karsia. V. 1879 seuran pöytäkirjan mukaan "osoitettiin rumaksi se, että sivistyneetkin käyttävät puheessaan murteellisia ääntämistapoja". Samana vuonna seuran esimies professori August Ahlqvist lausui periaatteenaan, "ettei talonpojan puhe loukkaa, vaikka se olisi murrettakin", mutta sivistyneen tuli hänen mukaansa puhua kirjakieltä. (Paunonen 1976: 336—337.)

Kymmenen vuotta myöhemmin Ahlqvist saattoikin tyytyväisenä kirjoittaa: "Jos kukaan olen minä sekä kirjallisesti että suullisesti vastustanut liiallista maakuntalaisuutta sekä murrerak-kautta, olletikin itäsuomalaista" (Ahlqvist 1887: 5).

Samanaikaisesti pyrittiin myös kirja- ja puhekielen suomalaistamiseen. Erityisen suurta huolta kiinnitettiin vierasperäisten sanojen korvaamiseen suomalaisilla vastineilla, mutta myös sellaiset syntaktiset rakenteet, joissa aavisteltiin ruotsin kielen vaikutusta, joutuivat vaimon kohteeksi (esim. Lönnrot 1844). Myös Helsingin puhekielen ääntämys oli usein huomion kohteena. Esim. v. 1890 käsiteltiin Kotikielen Seurassa sitä, miten ruotsin kieli "oli runnellut lausumatavan suomea puhuvalta väestöltä Helsingissä". Ei edes Suomalaisen Teatterin näyttelijöiden ääntämys ollut moitteetonta: varsin tavallista oli, että pitkät vokaalit äännettiin painottomissa tavuissa lyhyinä (esim. *otta, anta* pro *ottaa, antaa*) tai että geminaattakonsonantitkin ääntyivät lyhyinä pitkän vokaaliaineksen jäljessä (esim. *heitää, kiittää* pro *heittää, kiittää*). Samoin kiinnitettiin huomiota naisnäyttelijöillä esiintyvään epäsuomalaisen "terävään" *s*:ään. (Paunonen 1976: 337; 1980: 20—22.)

Kirjakielisen puhekielen vaatimus sai nopeasti näkyviä kannattajia nuoren suomalaisen sivistyneistön keskuudessa. Kiihkeimpiä ja aktiivisimpia heistä oli tunnettu kirjailija ja vaikutusvaltainen kulttuurihenkilö Maila Talvio, joka puheissaan ja lehtikirjoituksissaan usein käsittelee sivistyneistön suhdetta oikean yleiskielen käyttöön. Hän ei hyväksynyt vierasperäisten tai murteellisten aineiden käyttöä yleiskielessä; eräässäkin kirjoituksessaan hän soimasi itseään ja muita sivistyneistöön kuuluvia tarpeettomien vierasperäisten sanojen kevytmielisestä käytöstä: "Pannessamme kielemme tämmöisille alttiiksi, emme ajattele, että yhtä hyvin voisimme avata suonemme ja huvin vuoksi ajaa sinne veren sekaan vettä ja myrkyä" (Talvio 1909). Sosiaalisen asemansa ja arvostuksensa ansiosta sekä suoranaisten ohjauksen vaikutuksesta normatiivinen puhekielen malli levisi 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä yliopistosta oppikouluihin ja opettajaseminaareihin, ja niistä sitten kaikkialle, missä äidinkieltä suomalaislasten päähän pöntättiin. Esim. v. 1909 annettiin opettajille ohjeet, joiden mukaan kouluun tulevien uusien oppilaiden murretta oli ryhdyttävä korjaamaan heti ensimmäisellä oppitunnilla. (Mäntylä 1909: 30.)

Tällä tavoin Helsingissä on 1870—1920-luvulla puhuttu toisaalta hyvin murreväritteistä, toisaalta äärimmäisen kirjakielistä suomea. Kokonaiskuvaa hämmentää lisäksi se, että nämä eivät suinkaan ole ainoita suomen kielen muotoja, joita tuohon aikaan Helsingissä on kuultu ja käytetty. Vaikka suomenkielinen väestönosa oli aina 1860-luvulle saakka suhteellisen vähälukuinen, kaupunkiin muutti silti koko 1800-luvun ajan palvelusväkeä myös kielirajan takaa suomenkielisiltä alueilta. Ja vaikka suomenkieliset palkolliset tai ainakin heidän lapsensa ruotsalaistuivat, tälle ryhmälle kehittyi myös oma kielimuotonsa, ns. *kyökkisuomi*, joka ei ollut yksinomaan helsinkiläinen ilmiö. Usein kyökkisuomea pidetään vain palvelusväen käyttämänä suomalais-ruotsalaisena sekakielenä, mutta silloin unohdetaan, että tällä kielimuodolla oli laajempikin kommunikatiivinen tehtävä: sitä käyttivät, taitojensa mukaan,

myös ruotsinkieliset säätyläiset tai työpaikoilla työnjohtajat suomenkielisille palvelijoilleen tai alaisilleen puhuessaan.

On helppo ymmärtää, että suomalaisille sivistyskodeille kyökkisuomi oli kauhistuksen aihe, merkitsihän se sitä, että suomalais-ruotsalainen "vulgaarikieli" tunkeutui intomielisimpienkin fennomaanien kotiin: puhtaan suomen ja kyökkisuomen raja kulki keittiön ja olohuoneen välissä. Kotikielen Seuran toimeksiannosta laadittiinkin erityinen kirjanen, "Kodin sanasto", joka ilmestyi v. 1896 ja joka oli osoitettu "sivistyneiden kaupunkilaiskotien perhe-äideille". Kirjan esipuheessa viitattiin Kotikielen Seuran pyrkimykseen "ryhtyä toimeen kodin kielen parantamiseksi, koska se sivistyneissä perheissämme yleensä on joko ruotsinvoittoinen tai murteellinen". Kirjasessa onkin esitetty suomenkieliset vastineet kaikkiaan noin neljällesadalle kodin ja perheen piirissä käytetylle sanalle.

Samalla tavoin selkeä kommunikatiivinen tehtävä oli vanhalla Helsingin slangilla, joka syntyi 1890—1910-luvulla Helsingin kaksikielisissä työläiskortteleissa. Ei suinkaan ole satunnaa, että Helsingin vanhassa slangissa suomen- ja ruotsinkieliset ainekset monin tavoin lomittuvat. Päinvastoin tämä seikka näyttäisi viittaavan vanhan Helsingin slangin keskeiseen tehtävään, jona oli yhdistää saman pihapiirin tai korttelin suomen- ja ruotsinkieliset pojat yhdeksi yhtenäiseksi joukoksi. Helsingin vanhaa slangia voidaan myös pitää helsinkiläisen kaksikielisyyden selvimpänä ilmentymänä. Slangin äännejärjestelmä oli lähempänä ruotsia kuin suomea: siihen kuuluivat mm. foneemit /b/, /d/, /g/ ja /f/, jotka vanhastaan ovat olleet suomen kielelle vieraita; sitä vastoin sanasto oli peräisin sekä ruotsista että suomesta; joitakin kymmeniä sanoja oli lisäksi omaksuttu venäjältä. Nykyisin tämä "aito" Helsingin slang on väistynyt kaupungissa puhuttavan "normaalin" nuorisoslangin tieltä; nuorimmatkin vanhan slangin puhujat ovat syntyneet 1930-luvulla. (Helsinkiläisslangin syntyvaiheista ja ominaispiirteistä ks. Paunonen 1989; Nyholm 1990.)

Helsingin puhekielen perusta luotiin muutamassa vuosikymmenessä v. 1870—1910. Ne ratkaisut, jotka tuona aikana tehtiin, ovat heijastuneet pitkäksi aikaa eteenpäin. 1800-luvun lopun Helsingissä oli monia vahvoja kielellisiä jännitteitä. Yksi oli suomen ja ruotsin vastakohtaisuus, joka leimasi erityisesti sivistyneistön kielellisiä asenteita ja valintoja. Toinen vahva jännite koski puhutun suomen kielen muotojen keskinäisiä suhteita. Akateemiset suomalaiset olivat sisäistäneet puristis-normatiivisen puhekielen periaatteet; maalta tulleet ensi polven muuttajat puhuivat omaa murrettaan. Kolmas kielellinen jännite syntyi Helsingin työläisyhteisöissä eri tahoilta tulleiden murteiden törmätessä keskenään. Näiden jännitteiden laukeaminen tavalla tai toisella siirtyi 1900-luvun puolelle.

Helsingin puhekielen jatkokehityksen kannalta merkittävää on lisäksi ollut se, että eri puhujaryhmien sosiaalinen asema ja arvostus on ollut hyvin erilainen. Suomalainen sivistyneistö on alkuaan ollut hyvin vähälukuinen, mutta sillä on ollut tukenaan poliittista, taloudellista ja sivistyksellistä valtaa. Suomenkielisten työläisten määrä on jo alkuun ollut sivistyneistöön verrattuna moninkertainen, mutta heidän sosiaalinen asemansa on ollut varsin alhainen. Sitä paitsi Helsingin työläiskaupunginosissa kieleen liittyvät seikat eivät ylimalkaan ole olleet keskeisiä. Määrällisestä ylivoimasta huolimatta työläisten mahdollisuudet toimia kielellisinä innovaattoreina ovat olleet vähäiset.

Lisäksi on muistettava, että Helsinkiin muuttaneiden työläisten murrepiirteet eivät ole kannattaneet Helsinkiin tai edes Helsingin lähialueisiin kohdistuvaa paikallista identiteettiä; tämä samoin kuin se seikka, että työläiskortteleissa puhuttiin hyvin monenlaisia murteita, on ollut omiaan vähentämään murrepiirteiden yhteisöllistä tai yksilöllistä merkitystä. Päinvastoin on tietoja siitä, että muuttajat, varsinkin nuoret naiset, ovat kokeneet maalaisen taustansa ja murteensa pikemminkin rasitteeksi. Niinpä esim. Lauri Kettunen mainitsee v. 1909 havainneensa, että "Helsinkiin saapuneen palvelustytön, käsityöläisen tms. vakavimpia pyrkimyksiä on saada kielestään maaseutulaisuus hävitetyksi, jollei muuten, niin ajamalla hyväksi aluksi objektit ja muut lauseenosat sekaisin" (Kettunen 1909: 167). Muuttajasuku-

polven lapsille vanhempien tai isovanhempien murrepiirteillä oli vielä vähemmän omakoh-
taista arvoa; ainoa kielimuoto, jonka syntyperäiset helsinkiläiset ovat voineet tuntea selvästi
omakseen, on ollut vanha Helsingin slangi.

Sen selvittämiseksi, miten nämä erilaiset jännitteet ovat 1900-luvulla ohjailleet Helsin-
gin puhekielen kehitystä, ryhdyttiin v. 1972 Helsingin puhe-suomen systemaattiseen tutki-
mukseen. Koska oli oletettavissa, että kirjakielinen ja murrepohjainen traditio ilmenevät eri
tavoin eri-ikäisten ja eri sosiaaliryhmiin kuuluvien helsinkiläisten parissa, tutkimusta varten
valittiin sosiolingvistinen näkökulma. Tarkastelen seuraavaksi konkreettisen esimerkin valos-
sa sitä, millaisia jälkiä non-natiivinen ja murrepohjainen traditio ovat 1900-luvun helsinkiläi-
seen puhekieleen jättäneet.

SOSIAALINEN VARIAATIO HELSINGIN NYKYPUHEKIELESSÄ

Helsingin puhekielen tutkimusta varten haastateltiin kaikkiaan 131 syntyperäistä helsinkiläis-
tä (yksi tunti kutakin haastateltavaa); haastattelut tehtiin v. 1972—74. Haastateltavat edusta-
vat kahta kaupunginosaa: Töölöä, joka on perinteinen yläluokan asuinalue Helsingissä, ja
Sörnäisiä, joka on yksi ensimmäisen muuttoaallon aikana (1860—1900) syntyneistä työläis-
kaupunginosista. Haastateltavat jaettiin ensisijaisesti koulutuksen perusteella kolmeen sosiaa-
liryhmään. Ikäryhmiä oli kolme: haastateltavat, jotka v. 1972 olivat yli 65-vuotiaita (vanhat),
40—45-vuotiaita (keski-ikäiset) ja 15—20-vuotiaita (nuoret). Haastateltavista oli puolet mie-
hiä, puolet naisia. Alkuperäisenä tavoitteena oli koota kaikkia sosiaali- ja ikäryhmiä edustava
aineisto kummastakin kaupunginosasta. Tämä tavoite ei kuitenkaan onnistunut, koska Sörnäis-
istä ei tavoitettu riittävästi ylimpään sosiaaliryhmään kuuluvia haastateltavia, ja puolestaan
Töölöstä jäi vajaan alimman sosiaaliryhmän osuus. Seuraavassa esimerkissä Töölöstä ovat
mukana ylin ja keskimäinen sosiaaliryhmä ja Sörnäisistä keskimäinen ja alin.

Murrepohjaisen ja normatiivisen puhekielen tradition ristiveto kulminoituu kirjakielen
d:n käytössä. Tässäkin tapauksessa ristiriidan syyt löytyvät suomen (kirja)kielen historiasta.
Kuten hyvin tiedämme, suomen kirjakielen *d* on puhtaasti kirjallista alkuperää: soinnillista
dentaaliklusiilifoneemia /d/ ei ole koskaan esiintynyt suomen murteissa; vanhan kir-
jasuomenkin grafeemi *d* (tai *dh*) viittasi dentaalispiranttiin, joka oli 1500-luvulla hyvin säily-
nyt ainakin osassa lounaismurteita. Useimmissa länsimurteissa /ð/ oli kuitenkin jo varhemmin
muuttunut *r*:ksi tai *l*:ksi; itämurteiden puolella se oli kadonnut kokonaan. 1800-luvulle tulta-
essa olikin jo yleisesti vakiintunut käytäntö, jonka mukaan *d* tosin kirjoituksessa merkittiin,
mutta jokainen suomalainen tekstiä lukiessaan saattoi ääntää sen kotimurteensa mukaisesti.

1800-luvun alkupuolella vallitsi suomen kirjakielen kehittäjien keskuudessa hyvin suuri
erimielisyys siitä, tuliko pelkästään ortografinen *d* säilyttää kirjakielessä vai ei; voi sanoa, että
murteiden taistelu kiteytyi tähän kysymykseen. Kiistan ratkaisi 1830—40-luvun taitteessa
Elias Lönnrot. Hänen kantansa oli, että grafeemi *d* tradition vuoksi säilytetään kirjakielessä,
mutta jokainen lukee ja ääntää sen oman murteensa mukaisesti (Lönnrot 1841; Anttila 1935:
198—200). 1870-luvulla oikeakielisyysmiehet menivät August Ahlqvistin johdolla kuitenkin
askeleen pitemmälle: he vaativat, että "kaikkia murteita yhdistävä" *d* tuli ääntää myös puhu-
tussa kielessä (Paunonen 1976: 338). Tämä vaatimus herätti alkuvaiheissa vastustusta varsin-
kin itäsuomalaisen ylioppilaiden keskuudessa, koska *d*:n ääntäminen tuotti heille vaikeuksia.
Kiista *d*:n ääntämisestä jakoikin suomalaisen sivistyneistön mielipiteet kahtia aina
1910-luvulle asti, jolloin normatiivinen näkemys lopullisesti vakiintui (ks. esim. Kettunen
1910: 57—63). Samalla suomen yleiskielen foneemijärjestelmä sai epäsymmetrisen muoton-
sa: siinä tavataan soinnillinen klusiilifoneemi /d/ mutta siitä puuttuvat foneemit /b/ ja /g/.

Oli jo puheena, että aina 1920-luvulle asti on Helsingin työläiskortteleissa käytetty ylei-
sesti kirjakielen *d*:n vastineena murteellista *r*:ää. Myöhemmin *r* on monien muiden hämäläis-

piirteiden tavoin stigmatisoitunut ja lähes kadonnut, ja sen tilalle on murrevarianttina leksi-kaalisesti yleistynyt itämurteille ominainen kato (esim. *meijän, kaheksan, yheksän, lähetään* mutta *ahdas, tehdas*; kaikkiaan vaihtelunalaisen *d*:n sisältäviä lekseemejä on alun toistakymmentä, mutta ne ovat puheessa hyvin taajafrekvenssisiä). Tämä on samalla ainoa itämurteista Helsingin puhekieleen omaksuttu fonologinen piirre. Selvimmin kirjakielisten ja murteellisten varianttien kilpailu näkyy *hd*-yhtymässä (esim. *kahdeksan* — *kaheksan, kahreksan*). Yleiskielen *hd*-yhtymän ikä- ja sosiaaliryhmittäinen variaatio Helsingin puhekieleessä on esitetty taulukossa 3.

Taulukko 3. Yleiskielen *hd*-yhtymän puhujaryhmittäinen variaatio vaihtelunalaisissa tapauksissa (Paunonen 1982: 48). (Lyhenteet: kaupunginosat: T = Töölö, S = Sörnäinen; sosiaaliluokat: I, II, III = ylin, keskimäinen, alin; ikäryhmät: V = vanhat, K = keski-ikäiset, N = nuoret; sukupuoli: m = miehet, n = naiset).

IKÄRYHMÄ	SOSIAALIRYHMÄ								
		TI		TII		SII		SIII	
		m	n	m	n	m	n	m	n
V	hd	56,9	95,7	67,3	69,6	70,5	87,3	70,6	93,6
	hØ	41,4	4,3	30,9	30,4	29,5	12,7	11,8	4,3
	hr	1,7	0,0	1,8	0,0	0,0	0,0	17,6	2,1
K	hd	43,3	90,0	67,1	81,8	80,4	95,8	54,0	77,6
	hØ	55,2	10,0	32,9	18,2	19,6	4,2	42,0	22,4
	hr	1,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,0	0,0
N	hd	37,5	37,6	68,9	25,3	56,5	40,4	16,9	28,7
	hØ	62,5	62,4	31,1	74,7	43,5	59,6	76,3	71,3
	hr	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	6,8	0,0

Kaikkein kirjakielisimpiä ovat vanhat akateemiset naiset (ryhmä TIVn); heillä *d*:n osuus on 95,7 %. Mutta myös muilla vanhoilla ja keski-ikäisillä naisilla *d*:n osuus on hyvin suuri, esim. vanhoilla työläisnaisilla (ryhmä SIIIVn) 93,6 %. Miehillä *d*:tä on kauttaaltaan vähemmän. Vanhoilla akateemisilla miehillä (ryhmä TIVm) *d*:n osuus on 56,9 %, vanhoilla työläismiehillä (ryhmä SIIIVm) 70,6 %. Vanhat työläismiehet poikkeavat kuitenkin muista ryhmistä selvästi siinä, että ainoastaan heillä on merkittävässä määrin säilyneenä myös vanhaa murteellista *r*:ää (17,6 %). Vanhat ja keski-ikäiset akateemiset miehet (ryhmät TIVm ja TIKm) käyttävät sitä vastoin kirjakielisten muotojen ohella itämurteisia katomuotoja, joiden osuus heillä on 41,4 % ja 55,2 %. Varsinaisesti katomuodot ovat kuitenkin ominaisia nuorille puhujille ja heidänkin joukossaan jossain määrin selvemmin nuorille naisille.

Katomuotojen käyttäjäkunnan koostumus (toisaalta vanhat ja keski-ikäiset akateemiset miehet, toisaalta nuoret naiset ja miehet) vaikuttaa jossain määrin yllättävältä. Katomuotojen esiintyminen nuorilla puhujilla viittaisi siihen, että on kyse Helsingin puhekielessä suhteellisen uudesta piirteestä. Tätä ajatusta tukee epäsuorasti sekin, että katoa ei juurikaan esiinny vanhoilla työläismiehillä, jotka yleensä ovat vanhoista puhujista kaikkein murteellisimpia. Sen sijaan katomuotojen yleisyys vanhoilla ja keski-ikäisillä akateemisilla miehillä ei tahdo sopia siihen kuvaan, joka muiden fonologisten piirteiden perusteella näiden ryhmien murteellisuudesta hahmottuu. Vertailukohdaksi sopii esim. kirjakielen *ts*-yhtymän variaatio, Helsingin puhekieleessä. Kirjakielisten *ts*-yhtymän vaihteluparina tavataan vahva-asteisissa tapauk-

sisä yleislänsimurteinen *tt*: esim. *seitsemän, katsoo* — *seittemän, kattoo*. Tässä tapauksessa myös vanhat akateemiset miehet ovat tiukasti kirjakielisten muotojen kannalla, kuten oheinen taulukko osoittaa:

Taulukko 4. Yleiskielen *ts*-yhtymän variaatio Töölön ylimmän ja Sörnäisten alimman sosiaaliluokan puhujilla (vahva-asteisissa tapauksissa) (Paunonen 1982: 59).

IKÄRYHMÄ		SOSIAALIRYHMÄ			
		TI		SIII	
		m	n	m	n
V	ts	100,0	100,0	48,1	60,0
	tt	0,0	0,0	51,9	40,0
K	ts	85,0	91,7	61,8	71,4
	tt	15,0	8,3	38,2	28,6
N	ts	63,6	62,5	22,2	16,7
	tt	36,4	37,5	77,8	83,3

Ts-yhtymätapauksissa vanhat ja keski-ikäiset akateemiset miehet ovat yhtä kirjakielisiä kuin vastaavan ikäiset akateemiset naisetkin: vanhoilla akateemisilla puhujilla ei ole yhtään ainoasta murteellista muotoa. Tämä viittaa siihen, että vanhojen (ja keski-ikäisten) akateemisten miesten *d*:n katotapauksille on olemassa jokin erityinen syy. *Ts*-tapauksissa normatiivisen puhekielen kanta on ollut ehdoton ja selkeä: vain kirjakielen mukainen *ts*-ääntäminen on ollut hyväksytty. Sitä vastoin *d*- ja varsinkin *hd*-tapauksissa normi on ollut jossain määrin horjuva: oikeakielisyysmiehet ovat tosin vaatineet *d*:n ehdotonta ääntämistä kaikissa tapauksissa, mutta heillä on ollut vastassaan itäsuomalainen oppositio. On kiintoisaa, että 1900-luvun alussa syntyneet akateemiset naiset ovat tässäkin tapauksessa noudattaneet normin vaatimusta, kun taas saman ikäiset akateemiset miehet ovat käyttäneet hyväkseen normin horjuvuuden suoma liikkumavaraa. (Voi tosin olla niinkin, ettei ole ollut kyse vain miehisestä uhmosta ja halusta rikkoa normia, vaan myös siitä, että miesten on ylimalkaan ollut vaikeampi oppia ääntämään *d* "oikein"; tähän seikkaan on viitannut esim. Martti Airila Jyväskylän opettajaseminaarilaisten *d*-ääntämisestä tarkattuaan, 1910: 122—123.)

Kaikkiaan kirjakielinen *d* on *hd*-yhtymässä vanhojen ja keski-ikäisten keskuudessa Helsingin puhekielessä huomattavan yleinen. On kuvaavaa, että *d*:n osuus vanhoilla työläisnaisilla Helsingissä (93,6 %) on selvästi korkeampi kuin vastaava *d*:n osuus vanhoilla akateemisilla naisilla hämäläismurteiden keskellä Tampereella (79,6%); vanhoilla työläisnaisilla *d*:n osuus Tampereella on vain 29,5 % (Jonninen-Niilekselä 1982: 121); erot ovat todellisuudessa vielä suuremmatkin, koska Helsingin aineistosta on otettu huomioon vain vaihtelunalaiset tapaukset; Tampereen luvut on laskettu kaikista aineistossa esiintyvistä *d*-tapauksista, koska vaihtelu ei siellä ole yhtä selkeästi lekseemikohtaista. Helsingin ja Tampereen *d*-tapausten vertailu antaa viitteitä siitä, mitä kaupungin sijainti toisaalta murrealueen välittömässä yhteydessä (kuten Tampere), toisaalta kielellisessä isolaatiossa (kuten Helsinki) on saattanut merkitä sen puhekielen kehitykselle. Helsingissä *d*:n yleisyys selittyy osaksi siitä, että normatiivinen paine on ylimalkaan ollut pääkaupungissa vahvempi kuin muualla, osaksi siitä, ettei alkuaan hämäläismurteisesta *r*:stä ole Helsingissä kehittynyt samanlaista paikallisen identiteetin tuntomerkkiä kuin Tampereella. Helsingissä on pikemminkin käynyt päinvastoin: murteellinen *r* on jo 1910—30-luvulla leimautunut "maalaiseksi" variantiksi, mikä on johtanut

sen nopeaan katoon. Osaksi on *d*:n asemaa alimpienkin sosiaaliryhmien keskuudessa Helsingissä tukenut myös ruotsin kielen vaikutus. Koska *d*, samoin kuin muut soinnilliset konsonantit *b* ja *g* (sekä *f*) ovat kuuluneet vanhan slangin äännejärjestelmään, ne eivät ole olleet vieraita äänneitä vanhoille työläispuhujillekaan.

Nykyisten helsinkiläispuhujien keskuudessa ääritapauksia edustavat toisaalta vanhat akateemiset naiset, joiden puheessa kirjakielinen traditio on parhaiten säilynyt, toisaalta vanhat työläismiehet, jotka puolestaan ovat säilyttäneet eniten vanhoja murrepiirteitä puheessaan.

Nuoret puhujat eivät sen sijaan muistuta kumpaakaan ryhmää. Heille näyttää olevan, sosiaalisesta taustasta riippumatta, ominaista ennen muuta kirjakielestä poikkeavien muotojen suosiminen. Tärkeää ei ole se, mistä ei-kirjakieliset variantit ovat peräisin vaan olennaista on kirjakielisten ja ei-kirjakielisten muotojen kontrasti; yksi rajoitus kuitenkin on: kuten *hd*-yhtymää kuvaava taulukko 3 osoittaa, nuoretkaan eivät valitse sellaisia, variantteja, jotka joskus ovat leimautuneet "maalaisiksi". Nuorten puheessa esiintyvien ei-kirjakielisten piirteiden osuus on yleensä melko suuri. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että monessa tapauksessa jonkin murrevariantin osuus on nuorilla suurempi kuin kaikkein murteellisimmin puhuvilla vanhoilla työläismiehillä (ks. esim. taulukkoa 4, jossa *tt*-variantin osuus on selvästi suurin alimman sosiaaliryhmän nuorilla). Silti ei voi sanoa, että nuoret olisivat murteellisempia kuin vanhat työläismiehet; on kyse eriluonteisista ilmiöistä. Vanhojen työläismiesten murteellisuus on "aitoa"; se on vanhan murrepohjaisen perinteen jatkoa. Nuorille murrepiirteiden merkitys on vain niiden ei-kirjakielisyydessä.

Näyttääkin siltä, että nuorten helsinkiläisten keskuudessa on kehittymässä uudentyyppinen puhekieli, joka samalla merkitsee loitonemista kirjakieleen perustuvasta yleiskielestä. 1950-luvulta lähtien ei nuorille helsinkiläisille "oikealla" suomen kielellä ole enää ollut ideologisesti samaa merkitystä kuin sillä oli heidän isovanhemmilleen ja vielä vanhemmilleenkin. Nuorille puhekielestä on tullut yhä selvemmin osa heidän omaa yksilöllistä identiteettiään, joka ei helposti taivu ylhäältä annettuihin normeihin. Kuinka jyrkästä muutoksesta on kyse, sitä havainnollistaa esim. yksikön 1. persoonan pronomini-varianttien vaihtelu Helsingin puhekielessä. Kyseeseen tulee kaksi pronomini-varianttia: kirjakielinen *minä* ja alkuaan murteellinen *mä* (taulukko 5):

Taulukko 5. Yleiskielisen *minä*-variantin osuus Helsingin puhekielessä yksikön 1. persoonan pronominitapauksista puhujaryhmittäin (Paunonen 1982: 154).

IKÄRYHMÄ	SOSIAALIRYHMÄ							
	TI		TII		SII		SIII	
	m	n	m	n	m	n	m	n
V	83,5	71,5	44,0	49,5	55,7	64,8	45,7	47,2
K	28,9	23,8	28,3	7,4	13,8	9,4	14,9	5,3
N	0,4	0,2	0,2	0,0	0,6	1,8	3,2	0,9

Uutta kehittymässä olevaa puhekieltä voi luonnehtia ennen muuta antinormatiiviseksi. Monilla siihen kuuluvilla piirteillä on kansankielessä hyvin laaja, usein "yleissuomalainen" levikki. Tuleekin mieleen, että jollei 1870—80-luvun normatiivis-puristinen ote olisi ollut poikkeuksellisen tiukka, monet nyt yleistyvät piirteet olisivat kuuluneet suomalaisen sivistyneistönkin puhekieleen jo runsaat sata vuotta. Itse asiassa vasta nyt on syntymässä se kielimuoto, joka 1800-luvun lopulla jäi kehittymättä, nimittäin epävirallinen puhuttu yleiskieli. Oikeakielisyysmiesten ja kansa- ja oppikoulunopettajien tarmokkuuden ansiota on ollut se, että suuri

osa suomen kansasta on sadan vuoden ajan puhunut samoin kuin on kirjoittanut, kieltä, joka ei ole ollut kenenkään äidinkieltä vaan vasta koulussa opittua.

KIELI HISTORIAN ARMOILLA

Oli historiallisen sattuman oikkuja, että miltei ruotsinkielinen kaupunki joutui suomalais-kansallisen liikkeen päänäyttämöksi. Poikkeuksellinen tilanne heijastui suoranaisesti ainakin sivistyneistön puhekieltä koskeviin ratkaisuihin. Jos maan pääkaupunkina olisi säilynyt Turku, jossa jo vanhastaan oli suomalainen enemmistö ja jonka suomalainen kaupunkipuhekieli oli jo 1500-luvulta lähtien ollut hahmollaan, suomalaisen sivistyneistön ja virkamiesten puhekielessä olisi varmastikin melko paljon turkulaispuhekielen piirteitä. Voi myös olettaa, että tässä tapauksessa puristis-normatiivinen traditio tuskin olisi saanut Suomessa yhtä vahvaa otetta puhutusta kielestä, kuin todellisuudessa tapahtui.

Helsingin suomalaisen puhekielen muotoutumista on alusta lähtien säädellyt työväestön murrepohjaisen puhekielen ja sivistyneistön kirjakielisen puhekielen välinen jännite. Lingvistikalta kannalta työväestön puhekieli edustaa "luonnollista" puhekieltä; sen juuret ovat elävissä kansanmurteissa ja sen käyttö on kiinnittynyt normaaleihin kielenkäyttötilanteisiin. Sivistyneistön kirjakielinen puhekieli ei ole vastaavalla tavalla versonut elävästä arkikielestä, vaan se on ollut tietoisien säätelyn ja ohjailun tulosta. Näiden kielimuotojen keskinäisessä kilpailussa "luonnollisuus" ei kuitenkaan ole ollut ratkaiseva seikka, vaan vaaka on kallistunut sen puhekielen muodon hyväksi, jonka käyttäjillä on ollut enemmän yhteisöllistä valtaa. Vasta parin viime vuosikymmenen aikana non-natiivisen puhekielen ylivalta on alkanut murtua. Vaaka ei kuitenkaan ole kääntymässä vanhan murrepohjaisen puhekielen hyväksi, vaan kirjakielisen yleiskielen uhkaajaksi on ilmaantunut uudentyypinen normeja rikkova puhekieli.

Aivan kivuttomasti normatiivinen puhekielikään tuskin tulee valta-asemastaan luopumaan. Siitä ovat hyvänä osoituksena tuon tuostakin sanomalehtien yleisönosastoissa ilmestyvät kirjoitukset, joissa vaaditaan varsinkin radion ja television toimittajia vaalimaan "oikeaa ja puhdasta" suomen kieltä. Toisaalta normatiivisen puhekielen ihanne on Suomessa pitkälti kytkeytynyt ns. aitosuomalaiseen ideologiaan. Tällä ideologialla ei nyky-Suomessa juurikaan ole kaikupohjaa, ja näin myös kielen oma liikkumavara on suurempi. Voi kuitenkin kuvitella, että jos jossain vaiheessa suomen kielen ja suomalaisuuden asema jälleen koetaan uhanalaiseksi, puristinen normatiivisuuskin nousee uudelleen arvoonsa.

LÄHTEET

- Ahlqvist, August 1887. *Kalevalan Karjalaisuus*. Helsinki.
- Airila, Martti 1910. Havainnot d-äänteen oppimisesta. *Virittäjä* 14, s. 122-123.
- Anttila, Aarne 1935. *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta. II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 190:2. Helsinki.
- Anttila, Aarne 1956. Kulttuurielämä. Helsingin kaupungin historia IV:2, s. 511—655.
- Castrén, Gunnar 1950. Helsinki kulttuurikeskuksena. *Helsingin kaupungin historia* III:2, s. 471—605.
- Castrén, Matti J. 1954. Helsingin koti- ja ulkomaankauppiat vv. 1809—1853. *Kauppiaiden ja merenkulkijain Helsinki*. Entisaikain Helsinki V, s. 189—261.
- Helsingfors två språk. Rapport I*, 1980. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet, Serie B nr. 4. Helsingfors.
- Helsingin kaupungin historia* I—V, 1950—1967. Helsinki.

- HKTT 1990:2 = *Helsingin kaupungin tietokeskuksen tilastoja 1990:2*. Helsingin väestö 1.1.1990.
- Hornborg, Eirik 1950. Ajanjakso 1721—1809. *Helsingin kaupungin historia* II.
- Itkonen, Pirjo 1972. *Nurmijärven murteen verbintaivutusta*. Lisensiaatintutkielma. Helsingin yliopisto.
- Itkonen, Terho 1966. *Proto-Finnic Final Consonants I:1*. Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 138:1. Helsinki.
- Jonninen-Niilekselä, Kaija 1982. *Tampereen puhekieli tutkimuskohteena*. Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Tampere.
- Jutikkala, Eino 1983. Urbanisoituminen. *Suomen kaupunkilaitoksen historia* 2, s. 9—26.
- Kettunen, Lauri 1909. Suhteemme kirjakieleen. *Virittäjä* 14, s. 165—168.
- Kettunen, Lauri 1910. Väärä suhteemme kirjakieleen. *Virittäjä* 14, s. 57—63.
- Kettunen, Lauri 1940. *Suomen murteet* III A. Murrekartasto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 188. Helsinki.
- Kodin sanasto*, 1896. Kotikielen Seuran antaman toimen johdosta ja sen avulla toimittaneet Ilmi Hallsten ja Lilli Lilius. Porvoo.
- Krohn, Julius 1897. *Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 86. Helsinki.
- Liuttu, Pentti 1951. *Helsingin slangin keskeistä sanastoa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Lönnrot, Elias 1841. Bidrag till Finska Språkets Grammatik. *Suomi* 1841.
- Lönnrot, Elias 1844. Muukalaisuudesta Suomessa. *Suomi* 1844. Helsinki.
- Mäntylä, J. K. 1909. Murteen asema ja merkitys kansakoulun äidinkielenopetuksessa. IV. Murre kieliopinopetuksessa. *Virittäjä* 13, s. 30—33.
- Nyholm, Leif 1984. *Svenskt stadsmål i Helsingfors*. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet, Serie B nr 8. Helsingfors.
- Nyholm, Leif 1990. Helsingfors: slang och forskning. In: Cantell, I., Lehti-Eklund, H., Nyholm, L., Salokivi, J. (red): *Helsingforsslang nu: en skolenkät 1988*. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet, Serie B: 12. Helsingfors.
- Paunonen, Heikki 1976. Kotikielen Seura 1876-1976. *Virittäjä* 80, s. 310—432.
- Paunonen, Heikki 1980. Finskan i Helsingfors. *Helsingfors två språk*, s. 5—41.
- Paunonen, Heikki 1982. Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta. Käsikirjoite.
- Paunonen, Heikki 1989. Från Sörkka till kulturspråk. Iakttagelser om Helsingforsslangen som språklig och sociokulturell företeelse. *Historisk Tidskrift för Finland*, s. 585—622.
- Poijärvi, L. Arvi P. 1966. Suomalaiskansallinen liike. *Otavan iso tietosanakirja* 8, palsta 344—346. Keuruu.
- Rapola, Martti 1956. *Suomalaisia näköaloja*. Helsinki.
- Siipi, Jouko 1962. Pääkaupunkiyhteiskunta ja sen sosiaalipolitiikka. *Helsingin historia* V: 1, s. 137—379.
- Suomen kaupunkilaitoksen historia* 2. Suomen kaupunkiliitto. Vantaa 1983.
- Talvio, Maila 1909. Hiukan meistä ja kielestämme. *Uusi Suometar* n:o 266.
- Thelander, Mats 1979. *Språkliga variationsmodeller tillämpade på nutida Burträsktal*. Del 1. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 14:1. Uppsala.
- Tommila, Päiviö 1965. Kielimanifesti. *Otavan iso tietosanakirja* 4, palsta 902. Keuruu.
- Waris, Heikki 1950. Helsingin läisyhteiskunta. *Helsingin kaupungin historia* III:2, s. 9—211.

- Waris, Heikki 1973. *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle. Toinen, tarkistettu painos.* Tapiola.
- Vilppula, Matti 1989: Ketä se oli kun pölli mun kirjan. *Kielikello* 3, s. 12—15.
- Åström, Sven-Erik 1956. Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa. *Helsingin kaupungin historia* IV:2, s. 9—333.